

LA MONARQUIA, L'ARISTOCRÀCIA FEUDAL I EL DESPLEGAMENT DEL CISTER A CATALUNYA

MARIA BONET DONATO

INTRODUCCIÓ

La introducció i l'expansió de l'orde del Cister és un tema fonamental de la història de la institució, que permet entendre el sentit i l'abast de la seva implantació. Sovint s'ha destacat la transcendència de la renovació monàstica encarnada pels cistercencs, però això s'ha de comprendre en el context de la reordenació dels poders feudals del segle XII. Per tant, cal analitzar la relació entre el procés de reorganització de les aristocràcies i l'establiment d'aquestes comunitats cenobítiques a Catalunya, tot explicant qui van ser els impulsors i la funció exercida amb la seva arribada o consolidació. Així s'aborda la vinculació entre l'orde, els senyors i el comte o el rei quan es produí el seu desplegament des de mitjan XII i en les dècades següents, que generà accions i reaccions en el si de l'aristocràcia feudal, en gran mesura a causa del creixement patrimonial.

La renovació dels estudis monàstics des de la segona meitat del segle XX ha contribuït de forma fonamental a les anàlisis socioeconòmiques o del territori, però sovint ha passat per alt la problemàtica de les relacions de poder en contrast amb l'atenció dedicada per les velles tradicions historiogràfiques o les positivistes. En aquest sentit, cal indicar que el medievalisme espanyol va començar a trencar l'aïllament en què es trobava la producció històrica de la postguerra dels anys quaranta i cinquanta amb contribucions innovadores sobre monestirs, que introduïen allò que es feia en l'avantguarda historiogràfica francesa. L'actualització de la història monàstica va comportar una major atenció a aspectes econòmics o a l'empremta d'aquests dominis en les societats dependents, encara que va deixar en un segon terme aspectes cabdals com són el paper dels cenobis en el marc de les relacions polítiques i de la classe dominant.

Tanmateix, entre les monografies sobre monestirs a Catalunya i en particular sobre el Cister hi ha aportacions que tracten justament de les intervencions o

el patrocini dels senyors feudals o dels comtes i reis envers la institució.¹ Així es parteix d'una sèrie de publicacions amb informació de gran utilitat a l'hora de fer un balanç crític sobre la vinculació entre els nobles i l'autoritat comtal o monàrquica amb l'orde. En tot cas, es troba en falta la temptativa d'anàlisi de conjunt del com, el què i el perquè de la seva introducció, així com de l'avaluació de la incidència del poder polític comtal o reial en el seu desenvolupament.² D'altra banda, els estudis sobre les comunitats catalanes de l'orde han estat poc atents als processos generals, a les concomitàncies i diferències de les seves trajectòries o d'aquestes envers altres formacions. De fet, això potser arrela en la imatge definida per les tradicions historiogràfiques "oficials" dels centres monàstics o pròximes a aquestes on es procurava remarcar la singularitat a partir d'elements emblemàtics o identitaris.

A tall introductori cal destacar que a mitjan segle XII una sèrie d'esdeveniments van contribuir a la redefinició del sistema feudal que assolí una major complexitat, i esdevingué la realitat socioeconòmica dels segles posteriors. En aquest sentit, les accions i els successos de destacats aristòcrates de l'època del comte Ramon Berenguer IV i especialment d'ell mateix són una fita en el procés. L'empremta comtal tingué continuïtat en les accions dels seus successors i va culminar en la construcció d'una sòlida monarquia feudal ja en temps de Jaume II. D'aquesta manera la concentració de liderat polític entorn a la persona del comte, però també d'alguns magnats, la incorporació de les riques terres andalusines i la recomposició de les relacions en el si de l'aristocràcia feudal van ser elements fonamentals en les noves ordenacions dels poders i, en definitiva, en les relacions socials feudals renovades. Aquests canvis eren consonants o conseqüents amb les fórmules econòmiques que s'imposaven com les relatives a la consolidació de les grans formacions dominicals, on destacaven les monàstiques.

1. Aquests monestirs van tenir des de ben aviat una tradició historiogràfica pròpia com el de Santes Creus amb el seu cronista particular, fra Bernat Mallol, del segle XV, o després fra Joan Salvador, que tractaren les relacions del monestir i els magnats o els reis, ambdós citats per FORT I COGUL, E., "El pretès monestir d'Ancosa", *I Col·loqui d'Història del Monaquisme Català*, Santes Creus, 1969, pp. 111-125 o el de Poblet amb J. Finestres a mitjan segle XVIII. Per a una aproximació al tractament de la qüestió en la bibliografia contemporània cal veure la compilació bibliogràfica de SOBERANES I LLEÓ, A. M., "Notes bibliogràfiques sobre Santes Creus", *I Col·loqui d'Història del Monaquisme Català*, Santes Creus, 1969, pp. 165-206. En les darreres monografies sobre aquests centres monacals es dediquen capítols o apartats als temes esmentats com en el de CARREAS, A., *El monestir de Santes Creus*, Valls, 1992, a "Aportació de la casa comtal de Barcelona al monestir", des de la p. 125 o en els relatius a Poblet com el de SANTAGANA, J., *El monasterio de Poblet (1151-1181)*, Barcelona, 1974, a "El abad Hugo y la expansión monástica" des de la p. 46 i també a ALTISENT, A. *Història de Poblet*, Poblet, 1974.

2. Cal destacar alguns estudis que tenen un plantejament d'anàlisi de conjunt de l'arribada dels cistercencs com el de COCHERIL, P. M., "L'implantation des abbayes cisterciens dans la Péninsule Ibérique", *Anuario de Estudios Medievales*, I, 1964, pp. 217-287, però poc atent a la incidència de l'aristocràcia i fins i tot de la monarquia en el procés; o de la relació entre la monarquia i l'orde, en aquest cas a Navarra com el ben platejat i resolt de PAVÓN, J., "El Cister y la monarquía navarra (siglos XII-XIII)", *Cistercium*, 238, 2005, pp. 379-421. S'hi valora el caràcter polític de la introducció cistercenca en l'esmentat territori, estableix diferències entre els períodes en virtut de les conjuntures que travessa la monarquia, i integra elements explicatius sobre les incidències d'altres poders polítics forans o en comparació amb d'altres institucions religioses.

La implantació del Cister a Catalunya s'explica en l'àmbit de les noves relacions en el si dels poders feudals, fruit de les iniciatives d'alguns aristòcrates, especialment del comte, i dels seus successors que van dirigir el procés de l'establiment dels ordes sorgits en la renovació monàstica del segle XII. En aquest fenomen el Cister assolí un lloc destacat, i fins i tot de màxima identificació amb la monarquia, però també els ordes militars amb un espectacular creixement, i es produí la incorporació d'altres organitzacions monacals com els premonstanesos o els cartoixans. Val la pena fer notar que, a més de ser institucions monàstiques novvingudes, estaven vinculades a orígens occitans o llanguedocians i eren alienes als interessos locals, i que, a més a més, gaudien d'una manifesta autonomia respecte dels bisbats. Aquesta iniciativa va marcar un canvi en el paper protector envers Sant Cugat o Ripoll exercit pels comtes anteriors.

En aquest sentit, cal comprendre que la projecció de la monarquia en els territoris era un fenomen amb múltiples manifestacions, i que, a més del patrimoni propi, de la incipient figura del veguer, sovint es va valer d'aquests ordes. Les seves característiques oferien la possibilitat de comptar amb vassalls fidels, sovint en llocs o regions d'importància estratègica per l'esmentada autoritat política emergent. Aquesta manifestació de l'extensió del poder comtal o reial, es corresponia a un període en què les referides formacions regulars van assolir grans dominis, tot situant-se en un lloc destacat entre els poders senyorials de Catalunya. Tanmateix, era un creixement que depenia de la mateixa ordenació de l'aristocràcia en el període de progressiu enfortiment de la gran propietat dominical, i que n'era una de les manifestacions més visibles.

Tot i que l'aristocràcia va ser l'element fonamental, i a voltes pioner en la introducció del Cister o d'altres ordes regulars, les accions del comte i del rei posteriors van ser determinants en la consolidació de l'orde, i, sobretot, en la fixació de les condicions d'estabilitat o privilegi que els atorgarien la situació d'institucions monàstiques poderoses. Per això, en el títol de l'article el terme monarquia antecedeix al d'aristocràcia feudal, tot i que per seqüència cronològica i per la pròpia dinàmica dels grups de poder es podria haver referit *aristocràcia feudal, poder monàrquic i Cister*.

També en altres contrades de la península ibèrica, la monarquia va donar l'impuls definitiu i transcendent a l'expansió de l'orde. Així, les primeres donacions règies als àmbits polítics hispans van tenir una evident funcionalitat política, com es constata en les intervencions del rei de Castella i el de Navarra en la fundació o patrocini de centres monàstics als àmbits fronterers dels seus dominis. Aquests van instrumentalitzar l'arribada dels cistercencs, atès que van marcar el territori amb el seu establiment en ple debat sobre les fronteres dels regnes. Així succeí amb la fundació o refundació de Santa Maria de Niencebas, embrió del que seria el cenobi de Fitero, duta a terme per Alfons VII de Castella el 1140. Com ha senyalat J. Pavón, era una iniciativa per tal d'incidir o fustigar el territori navarrès sobre el que projectava encara les seves reivindicacions, i que l'autora relaciona convenientment amb els pactes establerts en el mateix

any entre els dos dignataris castellà i navarrès. Amb una estratègia semblant, però ara aplicada a la frontera aragonesa, el rei navarrès fundà el monestir de l'Oliva el 1145.³ Interessa destacar la utilització de l'establiment de comunitats cistercenques per tal d'intervenir en un indret, com de fet pensem que va fer Ramon Berenguer IV amb Poblet, tot i que amb unes especificitats diferents.

En la part occidental de la península, el rei Alfons Enríquez va establir un monestir a Alcobaca el 1153 que reunia les iniciatives anteriors dels cistercencs a Tarouca, Sever cap al 1144 o Mouraz abans del 1152, i que fixava el nucli principal a partir del qual es va encetar la reforma cistercenca de diversos monestirs benedictins.⁴ Cal recordar que Alfons Enriquez s'havia proclamat rei el 1143, i havia conquerit Lisboa el 1147, i, per tant, la iniciativa o patrocini envers l'orde tenia una dimensió política en el context d'afirmació de la seva autoritat, com succeí a Catalunya contemporàniament.⁵

En les mateixes dates de la intervenció del rei portuguès, el Cister s'introduïa a Catalunya i Ramon Berenguer IV fomentava la seva instauració en terres catalanes i aragoneses. En qualitat de príncep d'Aragó va establir la comunitat de Saiz a la ribera del Gállego el 1152, o la seva estabilitat en la donació de Lagata el 1154, que a través d'una sèrie de desplaçaments i incorporacions donaria lloc finalment al monestir de Rueda.⁶ El canvi d'ubicació respecte de la situació inicial és un element que es produí també a Santes Creus, i era comú a la història d'altres monestirs cistercencs en els primers temps.⁷

En definitiva, cal destacar que des de les dècades centrals del segle XII les monarquies hispanes van patrocinar el desenvolupament de l'orde del Cister per afermar la seva presència en alguns territoris, en detriment d'altres poders ja fossin reials o de senyors feudals. A més, van intervenir en l'organització monàstica, ja fos a Portugal o a Castella, amb la fundació de las Huelgas per

3. PAVÓN, J., *op. cit.*, pp. 348, 389 i 399-400. La valoració de les fundacions de la monarquia amb una finalitat de controlar la frontera castellanoleonesea o entre Portugal i Galícia, ha estat plantejat per PORTELA, E., "La economía cisterciense en los reinos de Castilla y León (siglos XII-XIII)", *La introducción del Cister en España y Portugal*, Burgos, 1991, p. 241, segons cita i refereix J. Pavón. En aquest sentit, l'activitat fundadora del rei Alfons VIII de Castella es va concentrar en la frontera del sud-est, PÉREZ-EMBIÓ WAMBA, J., "Le modèle domaniale cistercien dans la Péninsule Ibérique", PRESSOLYRE, L. (dir.), *L'espace cistercien*, París, 1994, pp. 115-152, i concretament p. 125.

4. PÉREZ-EMBIÓ WAMBA, J., *op. cit.*, p. 122.

5. P. M. Cocheril relaciona les intervencions del rei portuguès i del comte català en les fundacions dels tres grans monestirs peninsulars, que explica per les condicions històriques, sobretot d'ocupació d'espais "despoblats" o conquerits als musulmans, *op. cit.*, pp. 267-170. Per bé que és encertada la comparació de les situacions polítiques, discrepem de la valoració colonitzadora, almenys en el cas català.

6. PÉREZ-EMBIÓ WAMBA, J., *op. cit.*, p. 136. Per la donació de Lagata i altres, SESMA, J. A., UTRILLA, J. F., LALIENA, C., *Agua y paisaje social en el Aragón medieval. Los regadíos del río Aguasvivas en la Edad Media*, Saragossa, 2001, p. 46.

7. Els desplaçaments d'ubicació dels monestirs cistercencs era quelcom comú en els temps posteriors a les fundacions, COCHERIL, P. M., *op. cit.*, p. 217.

8. L'esmentat rei va reunir entorn a las Huelgas convents femenins clunisencs dels regnes de Castella i Lleó, PÉREZ-EMBIÓ WAMBA, J., *op. cit.*, p. 126. També Alfons VIII va afavorir l'establiment a Haro d'una comunitat procedent de Veruela amb finalitats estratègiques.

part del rei Alfons VIII, procurant agrupaments i filiacions entorn al cenobi cistercenc amb el qual establien una particular relació.⁸ Aquesta situació de preeminència de l'entitat favorita del monarca es va donar també a Poblet. La condició privilegiada respecte a d'altres comunitats del Cister permet explicar per què la major part de les principals fundacions en temps i terres de l'expansió de la Corona d'Aragó estaven vinculades al centre populetà. En aquest sentit, la instauració del monestir de Piedra, sota la protecció d'Alfons el "Cast", fou encarregada a Poblet el 1164, i després de les conquestes, Benifassà (1235), Santa Maria la Real a Palma de Mallorca (1236) i Sant Vicenç a València (1238), també per indicació del monarca.⁹ Com fa notar P. M. Cocheril, Poblet prenia el relleu a Claraval i per tant, es produïa una certa "nacionalització" de la institució sota l'ègida del rei.

LA INTRODUCCIÓ DEL CISTER: POLÍTIQUES ARISTOCRÀTIQUES I COMTALS EN LA REORGANITZACIÓ DELS PODERS FEUDALS

El Cister s'introduí a Catalunya mercès a dues donacions votives efectuades per Guillem Ramon (II) de Montcada, el gran senescal, i el comte de Barcelona, Ramon Berenguer IV, els anys 1150 i 1151 respectivament, i a més es van encarregar d'impulsar i protegir la institució amb altres iniciatives. Així, a la darrereria del 1150, el gran magnat Montcada va concedir un domini de Cerdanyola a l'abat i comunitat de la Gran Selva del Lenguadoc, perquè s'hi construís un monestir, i explicitava que havien de seguir els costums de l'orde del Cister, donant-los a més els delmes i primícies.¹⁰ Ultra això, s'especificava que la donació es feia a Guillem, prior de l'esmentat monestir, a Guillem de Montpeller i els seus companys.¹¹ Aquesta concreció permet conjecturar que es produí l'arribada d'un primer grup de monjos, que aviat van posar en marxa el cenobi de Valldaura, però no de forma immediata com indica E. Fort i Cogul.¹² L'esmentat Guillem de Montpeller era senyor de la baronia amb el mateix nom, conegut com a Guillem VI el gran, i havia participat a la conquesta de Tortosa

9. PÉREZ-EMBED WAMBA, J., *ibidem*, p. 135 i COCHERIL, P. M., *op. cit.*, p. 238.

10. La concessió de delmes i primícies, que en canvi no constaven en la donació de Poblet, mostra que se'ls confiava la plena definició de la jurisdicció eclesiàstica i, per tant, amb relació als eventuals drets del monestir veí.

11. UDINA, F., *El "llibre Blanc" de Santes Creus*, Barcelona, 1947, p. 56. Justament en aquest any 1150, el senescal havia participat en l'expedició a la França meridional, on havia subscrit acords amb altres magnats de La Provença i del vescomtat de Besiers, la qual cosa podria tenir alguna relació amb l'elecció de Gran Selva com a casa mare o de la presència de Guillem de Montpeller, SHIDELER, J. C., *Els Montcada: una família de nobles catalans a l'edat mitjana (100-1230)*, Barcelona, 1987, p. 109.

12. El primer abat de Valldaura documentat el 1153 es deia Guillem i pot ser un dels dos amb aquest nom com suggereix MORERA, E., *Tarragona Cristiana*, I, Tarragona, 1981 (reedició), pp. 625-626. E. Fort ha plantejat la possibilitat que hi hagués abat el 1152, però sembla que no es pot provar com argumenta ALTISENT, A., *Història...*, p. 550. De tota manera, Guillem de Montpeller n'era monjo el 1156 quan es trobava a Tortosa amb el tercer abat i, per tant, no podia haver estat abat abans. Per als inicis de la comunitat de Valldaura vegeu FORT I COGUL, E., *Llibre de Santes Creus*, Barcelona, 1983, pp. 16-18, mentre que el treball de SÁNCHEZ, M., *El Cister: i al principi fou Valldaura. Santa Maria de Valldaura 1150-1169*, Barcelona, 2001 se centra en aspectes del context geogràfic o històric, i ofereix alguna informació sobre el cenobi.

tan sols un any abans acompanyant Ramon Berenguer IV. El seu fill i hereu en el domini de Montpeller es va casar amb la filla del duc de Borgonya, fet que confirma com aquesta nissaga estava vinculada amb l'alta aristocràcia.

Guillem se'ns presenta, doncs, com un personatge destacat de la noblesa, que hauria deixat la vida de senyor per la de monjo, participant en la fundació d'un monestir amb uns companys, que va ser venerat com a sant segons indicava P. Pasqual.¹³ Aspectes que s'aproximen a d'altres de la figura de Sant Bernat de Claraval, procedent de l'aristocràcia borgonyona, qui va convèncer els seus parents i amics per a entrar a Cîteaux, des d'on el 1115 va marxar per fundar Claraval. No es pot precisar si els *socis* que van participar amb Guillem en la instauració de Valldaura formaven part d'una mena de seguici com el que sembla que aconseguí incorporar Bernat al Cister, però en tot cas cal destacar que la nova fundació estava en mans de persones novingues procedents de Gran Selva, encara que el líder carismàtic coneixia les terres catalanes i s'havia relacionat amb el comte.¹⁴ A més, cal fer notar que diversos moviments de renovació de l'Església catalana en aquesta cronologia es van desenvolupar sota la influència meridional francesa.

El monestir de Valldaura a Cerdanyola afrontava amb terres del poderós cenobi de Sant Cugat i amb dominis dels Montcada amb centre a la localitat homònima. Els cucufatencs van tenir desavinences amb aquesta nissaga, fins arribar a situacions violentes en la dècada següent.¹⁵ Es podria entendre que la fundació cistercenca podia o perseguia contrarrestar la posició preeminent dels esmentats monjos al Vallès. De fet, les lluites se centraven en el mas de Saltells, alou de Sant Cugat però en el terme de Sant Marçal o Cerdanyola dels Montcada, i on justament es van establir els cistercencs. El batlle de la família, Berenguer de Saltells, tenia interessos patrimonials en el lloc en disputa amb molta probabilitat. Això explicaria que un molí seu fos lliurat pel seu senyor el senescal al monestir de Valldaura el 1154, atès que segurament compartien l'interès d'establir uns monjos fidels vinculats a una institució nova a prop de l'àmbit en disputa.

La concessió va ser la primera que obtingué l'orde a Catalunya i va ser efectuada pel membre més destacat de l'alta aristocràcia feudal, mentre que la del comte Ramon Berenguer IV de Poblet a l'abat de Fontfreda es va produir

13. MADURELL, J., "El monasterio de Santa María de Valldaura", *Analecta Sacra Tarraconensia*, XXV, Barcelona, 1952, pp. 115-163; concretament p. 119 on se cita P. Pasqual, *Sacra Antiquitatis Catalonie Monumenta*; sobre el fet que fos considerat sant, SERRAMALERA, P., "Guillermo de Montpellier", *Memorias. Archivo Bibliográfico de Santos Creus*, Santes Creus, 1951, pp. 209-221, i més informació sobre la família a *Gran Enciclopèdia Catalana*, Barcelona, 1988 (2a ed.), 15, pp. 383-384, segons article de Miquel Coll i Alentorn.

14. A més, el seu llinatge va estar més lligat als interessos del comtat de Barcelona durant el segle XII que als del veí comte de Tolosa, tant per la cooperació que els de Montpeller van brindar al casal de Barcelona com per l'ajut que el comte Ramon Berenguer els va prestar per a recuperar la ciutat de Montpeller el 1143.

15. BENITO i MONCLÚS, P., "Els clamores de Sant Cugat contra el fill del gran senescal i altres episodis de terrorisme nobiliari (1161-1162)", *Anuario de Estudios Medievales*, 30/2, 2000, pp. 851-885, i sobre les esmentades lluites, pp. 851-864.

l'agost de 1151.¹⁶ En ambdues cartes de donació les afrontacions estaven ben delimitades i hi constaven les signatures dels bisbes de Barcelona i de Tortosa respectivament, mal que només en la primera es produí la concessió de rendes eclesiàstiques. Pel que fa a la precedència del Montcada, més que una situació de seguidisme per part del comte, cal pensar en una sèrie de polítiques compartides pels magnats del país.¹⁷ L'estima dels Cardona, una altra nissaga de l'alta aristocràcia, també ho confirma. Aquesta es manifesta ben aviat quan Ramon Folch, vescomte de Cardona, i Ramon de Cardona amb altres familiars van fer sengles donacions votives a Santes Creus i a Poblet d'una somada de sal setmanal.¹⁸ En destaquem la inclusió de germans com Guillem, però també de la vídua de l'anterior vescomte, Guillelma, o dels hereus, que és una clara demostració que la vinculació a les noves comunitats es feia des dels interessos del llinatge.

El monestir de Cerdanyola va funcionar des de ben aviat, atès que pocs mesos després de la donació se'n van afegir d'altres com la de la sal. El seu principal promotor, Ramon Guillem de Montcada, es va preocupar que s'hi construís el convent, per la qual cosa va fer un altre donatiu de cent morabatins anuals i d'altres productes agraris a la darrerria del mateix any 1151. Aquesta concessió es destinava a l'abat de la Gran Selva i als monjos de Valldaura, la qual cosa confirma l'existència d'una comunitat.¹⁹ De forma més clara s'esmentava

16. Així ho va referir el cronista de Santes Creus Joan Salvador a la darrerria del segle xv en afirmar que quan es va establir Valldaura "...ab tal hàbit que en tota aquesta terra de Catalunya, ni Aragó ni València ni en tota la senyoria del rey de Aragó no y avie nengun monestir de aquesta religió de Cistells, que aquest monestir de Santes Creus és el primer e pus antich monestir del dit orde de Cistells que nengun altre..." segons recull FORT I COGUL, E., "El pretès monestir d'Ancosa", *I col·loqui del monaquisme català*, Santes Creus, 1969, pp. 111-125, i concretament p. 118. Els dos grans monestirs van mantenir un procés per verificar quin havia estat el més antic a Catalunya, que va acabar en una sentència del tribunal de la Rota, la qual va concedir a Santes Creus una major antiguitat segons MORERA, E., *Tarragona Cristiana*, I, Tarragona, 1981 (reedició), p. 624. Aquesta disputa podria ser una de les explicacions sobre la falsificació del document de donació comtal de Poblet del 1150. Per a la donació de Poblet del 1151, vegeu ALTISENT, A., *Diplomatari de Santa Maria de Poblet*, Poblet, 1993, p. 127 i per a la de 1150, p. 115, que és falsa amb tota probabilitat, SANTACANA, J., *op. cit.*, des de la p. 19.

17. SHIDLER, J., *op. cit.*, pp. 196-197, considera que "la iniciativa del senescal Guillem Ramon probablement seguí poc després l'exemple de Ramon Berenguer IV", atès que donava per vàlid el document de 1150 de Poblet. De tota manera, més enllà del fet que en realitat una donació antecedí l'altra i, per tant, cal capgirar l'observació d'aquest autor, cal notar com un i altre van triar dos cases mares diferents, la qual cosa ens allunya de la idea d'una política coordinada entre ambdós, ja que degué ser, més aviat, d'iniciatives coincidents amb objectius propers.

18. MADURELL, J. M., *op. cit.*, p. 5 i CARRERAS, A., *op. cit.*, p. 17 per a la de Santes Creus i ALTISENT, A., *Diplomatari...*, p. 126 per a la de Poblet. En aquest cas, no podem passar per alt que està datat al maig del 1151 segons el còmput del rei de França, mentre que la donació comtal és de l'agost. De tota manera, més que dubtar de l'autenticitat de la notícia, posem en entredit la datació. L'aproximació a institucions eclesiàstiques i l'obtenció de càrrecs episcopals per part dels membres d'aquesta família des del segle x, fa que siguin reconeguts com a homes d'església. Però més enllà de la pietat cal reconèixer que s'aprofitaren de la seva influència per incrementar el patrimoni familiar com apunta RODRÍGUEZ BERNAL, F., "La noblesse medievale dans la Catalogne central", M. AURELL (ed.), *Le médiéviste et la monographie familiale: sources, méthodes et problématiques*, Brepols Publisher, 2004, pp. 87-104, concretament p. 97.

19. MORERA, E., *op. cit.*, I, p. 625.

els *monachis de Cerdanola* en el testament de Deodat de Tamarit de 1152. Finalment, el 1153 es documenta Guillem com a primer abat de Valldaura, així com el de Poblet, de nom Gerald, quan també sembla que cal situar els inicis de la vida monàstica en aquest indret.²⁰

En tot cas, cal fer notar que les primeres passes del Cister a Catalunya es van produir després de les grans conquestes feudals de Tortosa i Lleida. L'impacte de les victòries militars i la incorporació dels nous espais van repercutir de forma transcendent en múltiples situacions noves com la reorganització de les propietats i de la mateixa aristocràcia. Aquestes condicions ens permeten explicar que els primers establiments es portessin a terme justament a inicis de la dècada dels cinquanta, i, per tant, en els anys immediatament posteriors a les empreses conqueridores. En aquest sentit cal destacar que Guillem Ramon de Montcada va ser un dels màxims beneficiaris de les esmentades incorporacions territorials, atès que obtingué una porció destacada a Tortosa i regió. Tot i amb això, aquests guanys no es van definir immediatament com ell esperava, o fins i tot la situació va acabar en un plet amb el comte segurament el 1155. Per tant, el senescal efectuà la donació de Valldaura quan acabava d'assegurar-se un patrimoni espectacular, i en aquest context cal valorar-la.²¹

No obstant això, els primers monestirs es van instal·lar en llocs ja ocupats i feudalitzats des de feia més d'un segle i no pas en els territoris més avançats del Principat, tot i que a l'àmbit de la Catalunya Nova. Així, els cistercencs i altres monjos com els cartoixans, manifestació de la reforma monàstica plenomedieval, s'instal·laren en una àmplia regió intermèdia entre els llocs més septentrionals dels cristians i les terres conquerides a Catalunya o en altres zones peninsulars.²² En canvi, els templers, els hospitalers, l'orde de Calatrava i el de Santiago van situar-se en indrets de l'avantguarda. Aquestes posicions i altres consideracions mostren que no és convenient destacar el caràcter colonitzador del Cister, com s'ha fet, sinó més aviat de refeudalització, encara que no es pot perdre de vista la seva participació o fins i tot el caràcter pioner en l'expansió de la renovació del sector agrari.²³

20. UDINA, F., *op. cit.*, p. 66 i ALTISENT, A., *Historia...*, pp. 28-29. Com indica A. Altisent les referències anteriors a l'abat de Poblet fan esment al de Fontfreda, encara que puntualitzava que és possible que alguns monjos hi fossin enviats abans del 1153 per fer tasques concretes preparatòries. En la confirmació pontifical de la comunitat de Poblet del 1152 adreçada a Vital, tot i que consta com a l'abat de Poblet, ho era de Fontfreda, ALTISENT, A., *Diplomatari...* pp. 136-137.

21. Una antiga tradició basada en elements recollits des de l'edat mitjana sostenia que l'esmentat Guillem Ramon de Montcada havia marxat a l'exili, perquè havia matat l'arquebisbe de Tarragona, la qual cosa era una falsedat, i per això hauria fundat el monestir com a penitència. MADURELL, J. M., *op. cit.*, pp. 119-122. De la llegenda en destaquem que procurava atribuir un caràcter extraordinari i especial a la fundació, atès que era per redimir un pecat tan greu com la mort del prelat.

22. P. M. Cocheril argumenta que el Cister va buscar establir-se en llocs a l'abric de les incursions musulmanes, *op. cit.*, p. 232, tot i que fa èmfasi en el despoblament dels indrets d'Alcobaça, Santes Creus i Poblet, p. 270, on s'equivoca.

23. E. Fort es demana el perquè de la preponderància cistercenca a la Catalunya Nova, atès que hi va haver una "absència total de monjos estrictament benedictins", i ho relaciona amb el fet que l'orde fou eminentment agrícola i en destacava l'eficàcia, *Llibre...*, p. 18. En aquest

En la dècada dels anys cinquanta del segle XII es confirmen dos processos importants com foren el patrocini de l'alta aristocràcia o del comte de Barcelona i la dotació de terres en indrets allunyats del nucli conventual, que marcaven els inicis d'un complex fenomen de formació patrimonial. S'incorporaren propietats en àmbits de la conquesta, però també en els de l'interior, on els monestirs esmentats desenvoluparen una certa centralitat respecte de les múltiples incorporacions patrimonials. Així, el 1153 Poblet va rebre donacions en el terme de Lleida de part de Guillem de Cervera i del lloc d'Avinganya del seu germà Guerau de Jorba, que esdevindria una granja.²⁴ Ultra això, la concessió de Guerau comportava la vinculació d'ell i de la seva família al monestir i, per tant, l'adhesió es fa novament des del grup familiar i dels seus interessos.

D'aquesta manera la introducció i la primera consolidació del Cister a Catalunya era el resultat de les iniciatives de Ramon Berenguer IV i de membres importants de l'aristocràcia, que en general formaven part del seguici comtal o havien participat amb ell en les grans empreses de conquesta, com de fet succeí també amb la protecció i promoció envers el Temple i l'Hospital, tot i que amb diferències notables. Així, i com s'ha vist, Guillem Ramon de Montcada fou el primer patrocinador de Valldaura, o Poblet nasqué com a fundació comtal, on les primeres donacions les efectuaven persones com el vescomte de Cardona, Guerau de Jorba o Guillem de Cervera, consellers i membres del seguici comtal.²⁵ A més, Guerau va donar les terres perquè el monestir de Valldaura es traslladés a Santes Creus el 1160.²⁶ Valldaura obtingué el 1152 100 sous de Deodat de Tamarit, senyor important que havia participat en la conquesta de Tortosa, tot i que no era un gran donatiu en comparació amb els de la resta d'institucions eclesiàstiques a les quals havia beneficiat.²⁷

sentit i com diu P. M. Cocheril, els monjos de l'orde busquen l'aigua davant de tot atès que era indispensable per a la vida de la comunitat, *op. cit.*, p. 250. Crec que es pot afegir que el fet que els espais ocupats estiguessin ja conreats era també un element que contribuï a l'elecció d'un lloc, tot i que en fessin les optimitzacions oportunes. Fins i tot s'establiren en llocs on hi havia aljames musulmanes com en el domini de Rueda, LALIENA, C., "El Cister en el Valle Medio del Ebro: repoblación y roturaciones en el dominio del monasterio de Rueda", *Anuario de Estudios Medievales*, 16, 1986, pp. 93-105, i concretament p. 95. Això no treu que es mantingués la reivindicació de la *solitudo* a la darrerria del segle XII quan es regulava sobre les condicions dels espais escollits.

24. ALTISENT, A., *Diplomatari...*, pp. 140-142.

25. ALTISENT, A., "Seguint el rastre de Guerau de Jorba i el seu llinatge", *Centre d'estudis de la Conca de Barberà*, Montblanc, 1978, pp. 33-83.

26. VILLANUEVA, J., *Viaje literario a las Iglesias de España*, Madrid, 1802-52, volum XX, p. 134 (1159).

27. En el testament els monjos de Sant Cugat obtingueren cinquanta morabatins, o els ordes del Temple i l'Hospital cent morabatins cadascun d'ells, MADURELL, J. M., *op. cit.*, pp. 135-137. Deodat tenia un patrimoni notable en diversos indrets de Catalunya: castell de Bellerster (Ribagorça), el castell de Regumir (Barcelona), els castells de Montoliu i Codony, el d'Esparraguera, el de Rubí, honors i feus a Claramunt i Tamarit, i tal complexitat patrimonial confirma que es tractava d'un senyor feudal notable o important. A més, tenia propietats a Hispània concedides pel comte, que per A. Carreras eren el resultat d'una expedició a Lorca, CARRERAS, A., *op. cit.*, p. 205. En realitat, de l'esmentada expedició de Lorca, només es fa esment explícit als cavallers que el van acompanyar i als morabetins obtinguts. De la conquesta de Tortosa obtingué propietats com a contrapartida a la seva participació, VIRGILI, A., *L'expansió i afermament del feudalisme al*

El procés de patrocini comtal i aristocràtic era un esdeveniment consonant amb la situació d'enfortiment del poder emergent del comte Ramon Berenguer IV durant el període. Aquest es va valer de les esmentades institucions eclesiàstiques per a intervenir en certs àmbits territorials com feien altres monarquies contemporànies, o fins i tot per a retallar el poder d'altres membres de l'aristocràcia feudal. De forma paral·lela i dialèctica, el fenomen era també el resultat dels interessos d'una alta noblesa que s'estava consolidant. Els seus membres requerien institucions eclesiàstiques noves com a elements subsidiaris als seus interessos de grup i de la pròpia seguretat del llinatge en tots els sentits.²⁸ Finalment, altres membres menys notables de l'aristocràcia s'afegiren al moviment de concessió de béns que fou tan transcendent per a la formació patrimonial de les noves comunitats monàstiques cistercenques.²⁹

En aquest sentit no és un fet anecdòtic que Guillem Ramon el senescal fos el principal membre del seguici comtal. Resulta manifest l'interès que va tenir en la consolidació de la comunitat monàstica, que es va palesar en la transferència de diversos béns en diner i agraris per a la construcció de la casa, però també per endegar l'activitat d'explotació agrària i ramadera amb la donació de cent vaques o d'un molí el 1154. Aquest l'havia obtingut per permuta i tot fa pensar que l'havia assolit per a donar-lo al convent de Valldaura, atès que estava molt a prop de l'hort que ell mateix els havia lliurat el 1151, i es tractava, doncs, d'una típica actuació per a aconseguir l'arrodoniment de domini.³⁰ Després, el 1156 els atorgà deu càntirs d'oli de les rendes que tenia a Tortosa.³¹

Per tant, Guillem Ramon de Montcada, un dels principals magnats catalans de mitjan segle XII, va fundar i impulsar un monestir per a "la salvació de la seva ànima" i la dels seus pares. A més a més, els seus fills constaven com a donants en moltes de les actuacions del seu pare envers Valldaura. Cal veure, doncs, que la fundació era una deriva del patrimoni familiar, però directament o indirectament el cenobi quedava vinculat a la família, i en un cert sentit, aquest esdevenia una garantia per al més enllà, però també per a eventuals o futurs interessos familiars en el "més aquí". Quan el monestir s'assentà definitivament a Santes Creus esdevingué el panteó de la nissaga dels Montcada, i van rebre sepultura al monestir Guillem Ramon II (cap a 1090-1173), el seu fill Ramon I

Baix Gaià, Altafulla, 1991, p. 160, qui considera que els esmentats béns a Hispània s'han de situar a Tortosa o Lleida.

28. Així, podem constatar com la consolidació del patrimoni de Santes Creus es va assolir amb el concurs i donatius d'altres nobles destacats com foren Gelabert Anglès, Guillem de Claramunt, Ramon Alamany de Cervelló i Ramon Galceran de Pinós CARRERAS, A., *op. cit.*, I, p. 256 i d'altres a p. 260.

29. Valgui com a exemple la modesta donació d'un barril de vi, tres cafissos d'ordi i un sextari de cafç de blat per part de Guillem Rotlan, MADURELL, J. M., *op. cit.*, p. 140. S'hi podrien afegir d'altres com Ponç d'Aurenciana, Ermengol d'Oló i Gombau de Rivelles CARRERAS, A., *op. cit.*, I, p. 256.

30. VILLANUEVA, J., *op. cit.*, XX, p. 237 i UDINA, F., *op. cit.*, p. 59, respectivament.

31. UDINA, E., *op. cit.*, pp. 73-74; i citat per MADURELL, J. M., *op. cit.*, p. 120. Aquests autors afirmen que Montcada va donar totes les rendes que tenia a Tortosa, però jo entenc que el document indica que els donava només la part esmentada de les rendes.

de Montcada (cap a 1125-1170), el seu nét Ramon II de Montcada (1170-1229) i el seu besnét Guillem de Montcada III (cap a 1185-1229).³² En aquest sentit, l'adient elecció del lloc de sepultura tenia molta importància, ja fos perquè estava sota el patrocini d'algun sant, o pels altres difunts enterrats que ja estaven al paradís. Aquesta situació és allò que alguns historiadors han anomenat la *comptabilitat del més enllà*.³³ En les sepultures romàniques dels segles xi i xii la proximitat a l'entrada de l'església es reservava als sarcòfags privilegiats,³⁴ com sembla que seria el cas del dels Montcada a Santes Creus.³⁵

Val a dir que en els primers temps de l'antiguitat els enterraments amb rics aixovars tenien una funció en el més enllà, però com s'ha estudiat per l'Antic Egipte constituïen una mena d'estalvi o de dipòsit. L'elecció d'un monestir per a la sepultura tenia una transcendència en la salvació del difunt, però també estava definint una sèrie de garanties temporals per a la seva família, i algunes concretament econòmiques. Així, el de Santes Creus va efectuar una sèrie de crèdits a la nissaga dels Montcada des dels temps del gran senescal i als seus hereus. D'aquesta manera Ramon de Montcada retornava un deute contret pel seu pare i per això va donar als cistercencs una honor al Codony, prop de Tarragona el 1176, que per cert el rei li havia lliurat només un mes abans.³⁶ Molts anys després la família dels Montcada va rebre altres crèdits com el préstec de 500 masmudines obtingut per Ramon II el 1208.

A tot això cal afegir altres fórmules creditícies com l'ajornament de donacions com els 260 morabatins llegats pel senescal per a les obres del monestir, i que va satisfer Ramon I amb censos, o posteriorment quan Ramon II consignà una sèrie de rendes a compte d'una altra deixa testamentària feta pel seu pare el 1202.³⁷ Més enllà del valor creditici que es pot atribuir a aquests ajornaments de donatius, val la pena fer notar que una qüestió tan important com la participació en l'erecció del monestir per part de la família promotora no s'havia dut a terme. Una sèrie d'adquisicions sobre drets a Lleida dels Mon-

32. SHIDELER, J., *Els Montcada...*, p. 197.

33. MARTÍNEZ DE AGUIRRE, J., "La memoria de la piedra: sepulturas en espacios monásticos hispanos (siglos xi-xii)", *Monasterios románicos y producción artística*, Aguilar de Campoo, 2003, pp. 131-159.

34. *Ibidem*, p. 138.

35. Sembla que els enterraments dels Montcada estaven al nàrtex o galilea davant la porta occidental de l'església, però que les transformacions a l'interior de l'església a la darrerria del xii comportaren un trasllat a l'interior i finalment el 1530 es canvià la ubicació al claustre, segons informació de J. Martínez de Aguirre i demés qüestions a VIVES, J., "Las sepulturas de Santes Creus de los nobles fallecidos en la conquista de Mallorca", *Collectanea de Santes Creus*, Santes Creus, 1959.

36. El deute que reconeix tenir amb el monestir és elevat i puja a 1.200 morabatins, que s'havia adquirit en temps de Guillem Ramon. De fet, la donació del rei poc abans devia tenir com a finalitat que acabés en mans dels monjos, atès que ja tenien terres a les contrades del Codony, que ho valora de forma semblant A. CARRERAS, *op. cit.*, p. 111. En tot cas, val la pena destacar que el rei firmà el document i per tant intervingué en l'assumpte UDINA, F., *op. cit.*, pp. 190-191 per la del rei i pp. 191-2 per la del Montcada. L'altra meitat del Codony va arribar al monestir per donatiu de l'arquebisbe de Tarragona el 1178 MORERA, E., *op. cit.*, p. 506.

37. SHIDELER, J., *op. cit.*, p. 198, qui ho valora en el sentit creditici esmentat.

tcada fetes pel cenobi contribuïren també a finançar la família en el darrer terç del segle XII.³⁸ No obstant això, cal pensar en una relació de certa reciprocitat econòmica, que es manifestà en les concessions efectuades pel llinatge Montcada al centre monàstic.

Un darrer aspecte de les vinculacions entre la nissaga i Santes Creus, però també envers Poblet és la intervenció d'alguns dels seus membres com a consellers en disputes i sentències en relació amb els esmentats monestirs.³⁹ De fet, i com és conegut, el *consilium* era una de les manifestacions dels pactes vassallàtics, i en un cert sentit les aliances fixades amb aquestes institucions s'integraven a la xarxa de lligams que teixien les relacions feudals, adaptant-se i adoptant aquests referents.

Un cas semblant es descobreix en les interaccions econòmiques entre Guerau de Jorba i els monestirs cistercencs, però especialment en relació a Poblet. Ja s'ha vist com des de ben aviat es vinculà amb la seva família aquest centre monàstic, i a la primera donació del 1153 s'hi afegiren les d'una casa a Lleida i una vinya el 1163, que ell havia comprat a Ramon d'Alost i Albert de Castellet respectivament, o el 1174 d'unes cases a Lleida amb els obradors que també havia adquirit per una suma elevada, de 1.200 morabatins.⁴⁰ També va fer donacions a Santes Creus com l'esmentada de 1160, i dels delmes que tenien a la torre de Valldosera el 1170, on va consentir altres donatius de vassalls seus el 1172 i 1187, o n'efectuà d'altres en el testament de 1185.⁴¹

Des de 1171 en endavant, Guerau va demanar diverses quantitats a la comunitat populetana com dos-cents morabatins, sis-cents morabatins pels que reconeixia el deute el 1185 o 1.100 sous el 1189 pels que empenyorà Pira. La seva situació financera va empitjorar i després de la seva mort el deute encara s'arrossegava.⁴² La condició benefactora de Guerau va durar fins a mitjan anys setanta, quan va començar a manllevar quantitats a Poblet, i la dècada següent l'abat no va voler acollir-lo a ell ni a la seva muller fins que no paguessin els deutes, fet que mostra que no es fiava d'ells, encara que tampoc ho feien altres familiars. Com indica A. Altisent, la negativa a vincular-lo al monestir no deixa clar si es refereix a ell com a donat o si parla de la sepultura, però en tot cas

38. *Ibidem*, p. 198.

39. El 1179, Ramon de Montcada va actuar com a conseller en el judici on es dirimien les diferències entre Santes Creus i l'orde de l'Hospital pel lloc de *Coctano*, on es fallava a favor del monestir UDINA, F., *op. cit.*, pp. 224-225 (1179); o en el plet entre Poblet i Ramon de Torroja, senyor de l'Espluga, que de nou afermava el domini del Codoç al monestir, *Cartulari de Poblet* (des d'ara *Cartulari...*), Barcelona, 1938, pp. 23-24 (1185) i de nou sobre el mateix assumpte, *Cartulari...*, pp. 218-219 (1185).

40. ALTISENT, A., *Diplomatari...*, pp. 195-6 i pp. 363-4, respectivament.

41. UDINA, F., *op. cit.*, pp. 147-148, i CARRERAS, A., *op. cit.*, p. 128, que completaven una compra del monestir. Val a dir que Guerau participà com a testimoni en nombrosos actes lligats als interessos de Santes Creus, però cal recordar que sovint ho feia com a membre del seguici del comte o del rei. El testament és a ALTISENT, A., "Seguint...", document n. 3 de l'apèndix.

42. ALTISENT, A., "Seguint...", pp. 65-68. De tota manera la situació financera de Guerau era potent, i va deixar al rei una quantitat de 2.000 morabatins, que li va valer els castells de Montblanc i la Riba.

ens confirma la proximitat entre les garanties espirituals i econòmiques derivades de l'associació o patrocini d'algunes de les principals famílies de l'època. Altres membres de l'alta aristocràcia de la regió no van satisfer el pagament de les quantitats deixades per Poblet, com Bernat d'Anglesola, qui en morir no havia retornat el préstec obtingut per a comprar animals per anar a la guerra, ni altres manlleus de cereals o diners.⁴³

Els monestirs tenien unes millors condicions econòmiques que les senyories laiques, perquè disposaven d'una major capacitat de concentració de rendes i recursos monetaris, com a resultat de les característiques d'estabilitat del patrimoni o pel drenatge de recursos sobretot en les primeres dècades de funcionament. Això explicaria que Poblet actués com a intermediari entre prestadors i prestataris, on manlljava els diners però en garantia el retorn en la data prevista, tot i que ho va fer poques vegades.⁴⁴

Com s'ha indicat, les intervencions del comte de Barcelona per a establir i potenciar el Cister es relacionen directament amb l'afirmació de l'autoritat comtal. La fundació de Poblet en va ser la màxima expressió, però també intervingué i contribuï al foment i creixement de la resta d'entitats. Una de les preguntes obligades és per què Ramon Berenguer IV els va fer la primera donació justament a Poblet. Cal recordar que la Conca de Barberà, tot i que està situada a la Marca del comtat de Barcelona, no era un lloc on el comte barceloní hi exercís el poder, atès que els senyors de la regió havien dut a terme la feudalització i dominaven la comarca. A més, van incrementar les infeudacions en les dècades prèvies a la conquesta de Lleida, per tal de disposar d'una bona posició-situació de cara als efectes de la incorporació dels nous territoris.⁴⁵ Les actuacions dels comtes d'Urgell i Barcelona no s'apartaven d'aquestes activitats, i eren uns entre tants senyors de la zona. No obstant això, la donació de Barberà al Temple per part del comte urgellenc i després el de Barcelona (1132-1135) significà un canvi en aquesta dinàmica, on intentaren establir una comunitat de cavallers d'acord amb els seus eventuais interessos conqueridors, encara que no va funcionar i el comte de Barcelona buscava imposar-se al d'Urgell en aquelles contrades.⁴⁶ Aquest donatiu és un dels exemples primerencs de com els comtes esmentats van servir-se dels ordes regulars per a incidir en una regió en lloc o en contra d'altres senyors, com va succeir amb l'establiment del Cister a la mateixa comarca. Malgrat aquest objectiu, la consumació del donatiu de Barberà no es produí fins els anys setanta del segle XII.

43. ALTISENT, A., "Poblet, Bernat d'Anglesola i dues expedicions militars d'Alfons el Cast (València i Tolosa)", *Miscel·lània Pobletana*, 1966, pp. 155-185, i concretament des de p. 178.

44. ALTISENT, A., *Història...*, p. 69.

45. BONET, M., "Las dependencias personales y las prestaciones económicas en la expansión feudal de la Cataluña Nueva (siglo XII)", en premsa a *Hispania*.

46. SANS I TRAVÉ, J. M., *Col·lecció diplomàtica de la casa del Temple de Barberà (945-1212)*, Barcelona, 1997, pp. 103-104; SANS I TRAVÉ, J. M., "Alguns aspectes de l'establiment dels templers a Catalunya: Barberà", *Quaderns d'Història Tarraconense*, 1, 1977, pp. 9-59 i en concret pp. 51-3, i BONET, M., "Consideracions sobre el patrimoni dels ordes militars a Catalunya en temps de Ramon Berenguer IV", *Anuario de Estudios Medievales*, 28, 1988, pp. 11-30 i concretament pp. 15-16.

Les esmentades institucions oferien avantatges respecte de l'aristocràcia laica com eren una possible major fidelitat i la capacitat de mantenir la integritat del patrimoni sense divergències entre els hereus. A tot això cal afegir que els ordes en alça a mitjan segle XII eren de nova implantació a Catalunya, com el Cister, amb casa mare a les terres meridionals franceses, i per tant estaven lliures d'interessos locals o familiars. Així, el comte renovava o assolí un major poder en àmbits on no havia tingut gaire capacitat d'actuació, escollint senyors aliens als problemes territorials, sense tradició, que funcionaven d'acord amb els seus interessos i eren una novetat en tots els sentits.

En l'àmbit de la Conca, l'activitat senyorial s'accelerà després de la conquesta de Lleida, i alguns senyors poderosos van afermar el seu domini, com ho van fer els Cervera des de l'Espluga.⁴⁷ La intensificació del procés de dotació de feus o de concessió de terres per a l'explotació agrària resultava de la confluència de diverses situacions com foren els processos migratoris que es projectaven cap a les terres conquerides, la major seguretat en els territoris que fins feia poc eren fronterers, i el creixement econòmic en tots els sentits.

A inicis dels anys cinquanta els Cervera van multiplicar la tasca de dotació de feus, beneficis i altres des dels nuclis de l'Espluga i en un àmbit territorial molt ampli en un i altre extrem de la Conca. Això succeïa poc abans que es produís la conquesta de Siurana, tot assolint una posició preeminent de cara a l'eventual feudalització dels nous territoris com es corrobora en la seva participació *in obsidione Siurane*.⁴⁸ La necessitat d'exercir un domini complet en la regió es fa palesa en la concessió de les capellanies dels llocs de l'Espluga, Tallat, Passanant, Albarca a Pere de Pinós i en d'altres lliuraments de feus. Així, les posicions allunyades respecte del nucli central de l'Espluga marcaven un ampli territori dependent del poder dels Cervera d'Esplugues, fins i tot en el terreny de la jurisdicció eclesiàstica.⁴⁹

Justament la donació de Poblet al Cister efectuada per Ramon Berenguer IV el 1151 —sense descartar dates posteriors— es pot valorar com una intervenció del comte per tal de limitar el progrés dels Cervera des del districte de l'Espluga, o fins i tot es podria especular amb el fet que fos una resposta a l'esmentada dotació de les capellanies. Així es creava un domini en les immediacions de l'Espluga i dotat de certa jurisdicció eclesiàstica. Val la pena recordar la rivalitat o els problemes que el mateix Ramon Berenguer IV havia tingut amb Ponç de Cervera, tot i que les necessitats de les conquestes els havien esvaït circumstancialment.

La intervenció del comte de Barcelona no era, però, la primera a la Conca, atès que des de 1148 i dates posteriors va fer infeudacions o donacions de carta

47. ALTISENT, A., "Un poble de la Catalunya Nova els segles XI i XII. L'Espluga del Francolí de 1079 a 1200", *Anuario de Estudios Medievales*, 3, 1966, pp. 131-216.

48. BONET, M., "Las dependencias personales y las prestaciones económicas en la expansión feudal de la Cataluña Nueva (siglo XII)", en premsa a *Hispania*.

49. ALTISENT, A., "Un poble...", p. 143 i ss. i ALTISENT, A., *Diplomatari...*, pp. 120-121.

de poblament a algunes localitats, que preludiaven les intervencions transcendentals com la comentada de Poblet. En realitat, aquest desplegament del poder comtal responia també com el dels Cervera a la necessitat de fixar la presència en els contorns del valiat de Siurana de cara a la conquesta i ulterior administració, com de fet succeí. Així, les actuacions comtals eren la reacció o competència a les dels senyores territorials que estaven en plena expansió regional.⁵⁰

El comte Ramon Berenguer IV es va afegir als donatius que l'alta aristocràcia feia al monestir de Valldaura en els anys cinquanta, encara que la seva actuació va tenir la particularitat d'emprendre la formació de centres dependents fora de la territorialitat propera i alguns en llocs de l'ocupació del segle XII. Aquestes iniciatives van coincidir en el temps amb les empreses a Aragó per tal d'estabilitzar el cenobi de Lagata. Una primera i transcendent donació va ser la d'Ancosa a la comarca de l'Anoia el 1153, mentre que E. Fort i Cogul, seguint J. Villanueva, la data el 1155.⁵¹ La concessió confirma que la consolidació dels cistercencs formava part de les noves relacions que s'estaven assolint entre els poderosos, on el comte hi jugava un paper cabdal. Del mencionat donatiu en destaca el fet que es produís en presència de l'arquebisbe de Tarragona, i dels bisbes de Barcelona i Tortosa, així com que entre els confirmants hi hagués el bo i millor del seguici comtal. Però en tot cas, el comte manifestà la voluntat que els principals caps de l'església acceptessin i reconeguessin el progrés del Cister. El 1155, el Papa Adrià IV mostrava la seva protecció a la comunitat de Valldaura, on hi figuraven els béns de la institució, entre ells, Ancosa, com el 1152 havia fet Eugeni III envers Poblet.⁵²

La tradició de l'orde va establir que els monjos havien buscat un altre emplaçament, atès que no se sentien bé a l'esmentat monestir, per la qual cosa van demanar al comte Ramon Berenguer IV un canvi d'ubicació, qui els consigna el lloc d'Ancosa per a edificar-hi un monestir.⁵³ En la concessió del comte res d'això es menciona, i justament E. Fort i Cogul posa en entredit l'existència d'un centre monàstic traslladat de Valldaura a Ancosa, argumentant que no hi ha ni una sola referència documental a la comunitat en aquest indret.⁵⁴

En tot cas, la pròpia tradició historiogràfica havia reconegut en la persona del comte de Barcelona un protector, i una figura cabdal en la continuïtat de la comunitat. A més, aquesta versió es remuntava a inicis del segle XV, i, per tant, era un argument antic. Altra volta segons aquests historiadors de l'orde es produïren dificultats en el lloc d'Ancosa, atès que era *tant sech e stèril com és, per la gran fretura*.

50. BONET, M., *op. cit.*

51. UDINA, E., *op. cit.*, pp. 163 i la confirmació a p. 67. FORT I COGUL, E., "El pretès monestir d'Ancosa", *I Col·loqui sobre el monaquisme català*, I, Santes Creus, 1967, pp. 111-125, i concretament pp. 113-114.

52. CARRERAS, A., *El monestir...*, p. 21 i ALTISENT, A., *Diplomatari...*, pp. 136-137, respectivament, La butlla pontifical recollia que la fundació de Poblet havia estat per obra del comte de Barcelona.

53. FORT, E., "El pretès...", pp. 117-118.

54. *Ibidem*, p. 124.

De tota manera, la donació d'Ancosa i altres concessions o intervencions del comte mostren com va donar l'impuls definitiu a la institució, el qual, a més, va involucrar-hi altres membres de l'alta aristocràcia. Així, el 1155 Ramon Berenguer IV, el bisbe de Tarragona i Robert, encara intítulat com a príncep de Tarragona, van donar al monestir de Poblet deu jовades de terra i un molí al lloc de Doldellops, a la riba del Francolí.⁵⁵ L'arquebisbe actuava sota la pressió o per decisió de l'esmentat comte, atès que en aquesta es recordava que el territori de Tarragona li havia arribat per donatiu comtal. La presència de Robert Bordet segurament responia a l'exigència comtal orientada a prevenir qualsevol reclamació de titularitat o drets, en un període en què Robert i el comte estaven rivalitzant per la senyoria de Tarragona.

En dates properes, segurament el 1156 —sense descartar el 1155— Ramon Berenguer IV va confirmar el lliurament que havia fet d'un hort on s'hi conreaven oliveres a Xerta al monestir de Valldaura, i mesos després hi afegí l'almúnia de Xerta amb menció explícita al rec.⁵⁶ En la primera donació especulava amb la possibilitat que s'hi afegís alguna altra cessió, i per bé que s'expressava en futur potser la dotació comtal s'havia fet a expenses de la propietat d'algú altre, i n'esperava la renúncia.⁵⁷ Tot i que aquest aspecte no és del tot clar es pot relacionar amb el fet que Pere de Sentmenat donés l'heretat que havia estat del musulmà Mardoch a Xerta el juny del 1156, on especificava que ho feia *consilio et permissione Guillermi Raymundi Dapiferi*.⁵⁸ Aquesta menció reflecteix la trama d'influències que a través dels vincles personals feudals anava definint la totalitat del donatiu. Així, a Xerta, i de forma subsidiària respecte d'ella a Tortosa, una primera concessió comtal s'encadenà amb d'altres, com les del senescal, qui concedí rendes a d'oli a Tortosa o uns oliverars el 1158.⁵⁹

Poc temps després l'abat va triar algú altre per a explotar alguns dels beneficis obtinguts, i es reservava càntirs d'oli en les esmentades contrades. Això, unit a les referències sobre els conreus de les terres de Xerta i de Tor-

55. *Cartulari...*, p. 149 i ALTISENT, A., *Les granges de Poblet al segle xv*, Barcelona, 1972.

56. UDINA, F., *op. cit.*, pp. 71-72. Com que el document està datat el març del 1155 l'editor dels documents argumenta que l'any deu ser el 1156 perquè és més probable que es correspongui als dies anteriors al 25. El segon document a *ibidem*, p. 83, tot i que la datació proposada per F. Udina és del 1158, i consta el 1156 com la del trasllat. En aquestes dates es definí aquest primer nucli patrimonial meridional, i no pas a inicis de la dècada dels cinquanta com indica M. SÁNCHEZ, *op. cit.*, p. 50.

57. Així, es contemplava la possibilitat que algú "dederit predicto loco".

58. MORERA, E., *op. cit.*, p. XV.

59. El traspàs de rendes valorades en 10 càntirs d'oli anuals de Tortosa es produí el 1156. UDINA, F., *op. cit.*, p. 73-74. Una donació *post obitum* d'un hort a Bitem va ser realitzada per Guillem de Trull, *ibidem*, p. 75-76; i al maig del 1158 un altre traspàs d'oliveres en el terme de Xerta va ser efectuat per Gerard de Salvanyac, *ibidem*, p. 81-82. Al mateix mes i any, Guillem Ramon va fer donatiu d'uns oliverars que havien estat de Ave Faragun Larais, sense indicar el lloc però datat a Tortosa, *ibidem*, pp. 82-83. Altres concessions posteriors ampliaven aquest domini a llocs com Aldover, Tivenys o Benifallet, i per a més detalls vegeu CARRERAS, A., *op. cit.*, I, pp. 28-62.

tosa, mostra com estaven especialitzades en la producció d'oli.⁶⁰ En definitiva, el monestir de Valldaura havia obtingut un conjunt patrimonial on hi destacava aquest producte, i els monjos sovint van demanar que les rendes fossin satisfetes en oli, fins i tot especificant que arribés a la seva casa de Barcelona. Aquest predomini permet conjecturar que els donatius s'havien produït a sol·licitud dels mateixos monjos i per tal d'obtenir aquest producte ja transformat i gairebé preparat per a la venda, com sembla suggerir-ho el fet que es demanés el trasllat a Barcelona.

Aquest aspecte es relaciona amb l'especialització de produccions agràries en territoris dependents però distants desplegada pels dos grans monestirs cistercencs que responia a una estratègia econòmica racional per la qual s'assolien productes especialitzats en llocs variats, o fins i tot allunyats. Per bé que no és l'objecte d'aquest estudi, ens permet explicar el perquè de la diversificació territorial, amb la que es perseguia una pluralitat de recursos com a garantia de la viabilitat econòmica en tots els sentits. Tot i amb això, les principals dependències dominicals van gravitar a l'entorn del centre monàstic.

De nou en l'àmbit tarragoní, el comte Ramon Berenguer IV va atorgar una altra propietat a la comunitat de Valldaura el 1160. Les quatre jovades estaven al costat del Francolí, les quals, com a Doldellops, va confirmar Agnès, la vídua de Robert Bordet després, encara com a membre principal de la senyoria de Tarragona.⁶¹ El mateix dia que completava la donació Agnès com a comtessa de Tarragona, en feia donatiu Guillem de Claramunt, un conegut membre del seguici i dels interessos de la família de Robert Bordet, i la parcel·la ara era referida en el lloc del Codony.⁶² En aquest cas, com en el de les Esplugues, el comte retallava poder als senyors del territori, que a Tarragona es corresponien amb els membres del bàndol amb qui dirimia una lluita per la senyoria al costat de l'arquebisbe. Possiblement la donació comtal lesionava els drets que segurament Guillem de Claramunt estava exercint al lloc del Codony, i en tot cas requeria l'acceptació d'altres membres de la senyoria com l'esmentada Agnès. El retard en l'acceptació de l'esmentada vídua de Robert a diferència del que havia passat a Doldellops i el fet que el nom de Codony no s'explicités fins a les intervencions d'aquesta, confirma que no va ser per acord o acceptació.

60. La primera cessió d'una almúnia a Xerta es produí el maig del 1156, quan l'abat la va donar a Bertà de Tolosa perquè portés a terme l'explotació a canvi del cens de cinc càntirs a l'any d'oli. Crida l'atenció que la donació comtal de l'almúnia es va produir al setembre, o almenys així consta en un trasllat del 1158, UDINA, F., *op. cit.*, p. 73. L'any 1158 es feia la concessió per a l'explotació, però el beneficiari havia de satisfer nou càntirs d'oli i dur-los a la casa del sagristà a Barcelona, *ibidem*, p. 84. Més tard es van fer altres peticions de renda en càntirs d'oli en aquest lloc, *ibidem*, p. 87-88, 144-145 i 181.

61. UDINA, F., *op. cit.*, p. 93, i la concessió d'Agnès es produí mig any més tard, p. 97.

62. *Ibidem*, pp. 98-99.

L'ARISTOCRÀCIA TERRITORIAL: RESISTÈNCIA, CONFLICTES I INTEGRACIÓ

Les dos primeres comunitats monàstiques cistercenques van néixer a l'empara dels interessos de l'alta aristocràcia i del comte, però el procés de desenvolupament dels dominis i del poder territorial sovint es produí prescindint o en contra de les condicions ja existents en els territoris, la qual cosa generà oposició, o fins i tot resistència en segments de la classe feudal cavalleresca o de la pagesia. Potser un dels primers testimonis del rebuig o de problemes es pot intuir en el fracàs en el lloc de Valldaura i el trasllat consegüent a Ancosa. En aquest sentit, la tradició de Santes Creus explicava que aquest responia a les dificultats que la primera comunitat va tenir al Vallès. Amb arguments semblants el bisbe de Barcelona va instar el comte de Barcelona a facilitar-ne el desplaçament des d'Ancosa, que culminaria amb el trasllat a Santes Creus. Tot i que la referència a les dificultats al Vallès és molt genèrica, cal pensar que el veïnatge del totpoderós monestir de Sant Cugat degué incidir en això, i més quan la irrupció dels cistercencs podria haver lesionat algun dels seus drets o interessos. Tot i que la comunitat no arribà a establir-se a Ancosa, els habitants de Montagut es resistiren a la integració de Valldosera a l'esmentada unitat, la qual cosa posà un altre cop de manifest el rebuig a l'arribada d'uns nous senyors territorials.⁶³

De forma semblant cal interpretar la intervenció del bisbat de Barcelona en el procés de desplaçament cap al sud. Val a dir que el bisbe havia acceptat l'arribada de la nova comunitat, i que, fins i tot, el sagristà de la seu de Barcelona, Pere de Claramunt, va donar un mas prop de Barcelona i pocs anys després un alou veí, en els inicis de la formació d'una entitat patrimonial del monestir a l'esmentada ciutat.⁶⁴ No obstant això, la seva participació en el foment i procés del trasllat des del Vallès i sobretot des d'Ancosa sembla obeir a alguns interessos concrets. Tal vegada el bisbat hauria preferit la consolidació del cenobi en un indret en la conca alta del Gaià més allunyat que els dos llocs anteriors respecte de Barcelona, per bé que hi reclamava o tenia certs drets.

En aquest sentit el bisbe de Barcelona concedí l'honor que tenia en el lloc de Santes Creus el 1160, unint-se a donacions d'altres, que confirmava el comte de Barcelona, el qual de nou es manifestava com a agent o partícip del procés del trasllat.⁶⁵ Pel que fa al prelat barceloní, allunyava els cistercencs d'una eventual competència en l'àrea barcelonina i, ultra això, incidia en un espai que es trobava en la intersecció de les jurisdiccions diocesanes de Barcelona i de Tarragona.⁶⁶ Hi hagué diferències en aquesta qüestió, i la

63. BOFARULL, P., *Colección de Documentos Inéditos de la Corona de Aragón*, Barcelona, 1848, volum IV, 152.

64. El bisbe va agregar el delme, tot confirmant la donació encara que de forma indirecta, UDINA, E., *op. cit.*, p. 88-89 —abans del 1159—, i l'alou al 1161, *ibidem*, p. 101.

65. UDINA, E., *op. cit.*, pp. 94-95.

66. Cal recordar que el coll de Cabra havia estat un dels termes del territori tarragoní des de la restauració, on precisament arribava una de les fites del territori traspasat pel bisbe barceloní, i per bé que poguessin estar juxtaposades, hi va haver fricció. Podríem pensar en

nova ubicació monàstica podia contribuir a la vinculació amb l'àmbit diocesà de Barcelona, i d'aquesta manera s'explica que canonges de la seu de Barcelona com Pere de Claramunt o Ponç de Malgrat ingressessin a Santes Creus. Malgrat la temptativa d'extensió de la seu barcelonina, l'arquebisbe de Tarragona, Hug de Cervelló, va reclamar la vinculació de Santes Creus a la jurisdicció tarragonina pocs anys després.⁶⁷

El complex i controvertit procés de trasllat del monestir cistercenc de Valldaura a Santes Creus s'encetà amb la donació feta per Guerau Alemany i família a inicis del 1160,⁶⁸ a la qual s'hi va unir una segona feta al juny per ell mateix, Guerau de Jorba i Guillem de Montagut.⁶⁹ Finalment, culminava el procés l'esmentada donació del bisbat, que afectava una honor que pràcticament tenia els mateixos límits que el patrimoni atorgat pels mencionats aristòcrates pocs dies abans. De la coincidència de drets d'uns i altres a Santes Creus no hi ha cap referència en sengles donacions, a més, en la dels laics s'explicitava que ho tenien com a propi. Per tant, podria ser que la dotació episcopal s'hagués fet extralimitant-se en els drets que eren en realitat d'uns altres.⁷⁰

A la vista d'alguns elements ja abordats, cal destacar que la decisió comtal o d'altres com el bisbe de Barcelona de situar els monestirs cistercencs a Poblet o a Santes Creus, havia forçat una reordenació dels espais feudals en aquestes regions. Estaven situades en les Marques, i per això havien evolucionat lliures del control dels grans magnats, dominats pels senyors del territori o de la guerra. A més, la posició més o menys central respecte d'altres terres catalanes, i en especial de la Catalunya meridional o de Ponent on els esmentats cenobis estaven rebent dominis, seria fonamental en el progrés d'un complex sistema econòmic, que es basava en la diversificació de conreus, dominis i territoris, que tenia una clara manifestació en un model d'administració descentralitzat, tan ben estudiat per A. Altisent.⁷¹

una distribució d'àmbits d'influència dirigida sobretot des del bisbat de Barcelona com es constataria el 1179 quan aquest aconseguí un camp a Mollet que era de Valldaura a canvi de Vilarrodona en aquest espai de nou assentament, UDINA, F., *op. cit.*, pp. 210-211.

67. MORERA, E., *op. cit.*, p. 627 i FORT I COGUL, E., *El pretès monestir...*, p. 121.

68. VILLANUEVA, J., *op. cit.*, XX, n. 35.

69. UDINA, F., *op. cit.*, pp. 89-90 i el donatiu del bisbe comentat, pp. 94-96. Els atorgants tenien dominis en aquestes contrades o veïnes, com el conegut Guerau de Jorba o Guerau Alemany, qui senyorejava els castells de Ferran i Gelida, ALTISENT, A., *Diplomatari...*, pp. 118-119. El 1167 Guerau Alemany va fer una venda d'una torre a Valldossera al monestir de Valldaura per dos-cents morabatins, cosa que ens mostra les relacions ja referides entre els promotors o protectors dels monestirs, els quals quan tenien necessitats econòmiques obtenien préstecs o els venien béns com podria ser aquest cas, ALTISENT, A., *ibidem*, p. 247. El 1170, Guerau de Jorba arrodonia el patrimoni cistercenc a Valldossera en renunciar als delmes que hi tenia, UDINA, F., *op. cit.*, pp. 147-148, fet que prova que el patrocini d'aquestes persones estava marcat també per la fidelitat.

70. En el document episcopal es fa esment a la donació d'una honor, i no pas a la cessió de les pertinences canòniques com indica FORT, E., *Llibre de Santes Creus*, Barcelona, 1973, p. 27.

71. ALTISENT, A., *La descentralización administrativa del monasterio de Poblet en la Edad Media*, Poblet, 1985.

A partir d'aquestes dates i durant dècades, aquests dos monestirs van protagonitzar un extraordinari creixement patrimonial, i Poblet ja era un dels més importants de Catalunya a la darrereria del segle XII. Aquest procés va estar esquitxat per diversos conflictes que es produïren envers l'aristocràcia territorial però també respecte de pagesos o tinentes, que havien patit alguna disminució dels seus drets per causa del creixement territorial del centre monàstic. L'expansió es va fer en detriment d'altres drets dominicals, i així l'elecció de Santes Creus pel trasllat motivà la reacció dels castlans d'Albà i Celma, Albert de Castellvell i Guillem d'Ollers, el 1164, que tot i que la bibliografia refereix com a castlans, sembla que gaudien d'una situació de propietat consolidada.⁷² La sentència del 1165, però, significava la consolidació del monestir com a propietari del lloc, atès que hi havia la renúncia explícita dels demandants, en què expressaven clarament que els havien fet *plurima malefacte a nobis iniuste*, i malgrat això renunciaven als seus drets. No obstant l'aparent caràcter voluntari de la concessió, Guillem Ollers era compensat amb 50 morabatins, i cal destacar que la decisió l'havien pres per consell dels bisbes de Barcelona i Saragossa i altres com Guillem de Castellvell. Però a més a més, destaca que entre els confirmants s'hi trobaven el mateix rei Alfons, el comte d'Urgell, Pere de Queralt i naturalment els Montcada. L'alta aristocràcia tancava files i forçava la nova situació a favor de l'ampliació de Santes Creus.

L'hostilitat envers el desplegament dels dos monestirs explicaria que es produïssin atacs, com els patits per Poblet. Ramon Berenguer IV va imposar un càstig als qui envaïssin les cases, les granges i cabanes el 1160, i a més indicava que una escomesa al cenobi equivalia a una agressió al seu patrimoni.⁷³ Aquesta identificació, que era poc freqüent, mostra clarament que Poblet funcionava com una extensió dels interessos comtals.

Les manifestacions més eloqüents de la resistència a l'enorme transformació social que imposava l'arribada i, sobretot, el desenvolupament de la comunitat monacal, són els episodis de resistència social o els plets que es derivaven de la coincidència de drets, és a dir, de la imposició dels nous propietaris envers els anteriors. El fet que els monestirs de Santes Creus i Poblet paguessin per liquidar aquesta mena de diferències és significatiu que eren els originaris del perjudici, però malgrat això sempre surten ben parats i a vegades com a resultat de la mediació del rei, com en l'exemple esmentat.

72. La concòrdia de 1165 a UDINA, F., *op. cit.*, pp. 119-120, i refereix MORERA, E., *op. cit.*, p. 627, tot i que la data un any abans. A propòsit de la condició destacada, i exercint de senyors Albert de Castellvell i Guillem d'Ollers, cal fer notar que ells s'esmenten i tot seguit parlen de "ceteri castellani mei ipsius castru de Albano", i per tant els qui ho administraven per ells. Val a dir que l'esmentat Albert de Castellvell va ser un important senyor del camp de Tarragona a l'època, qui després de participar en la conquesta de Ciurana, va ser l'encarregat comtal de feudalitzar el lloc com a castlà de Ciurana i després exercí com a governador del Priorat (1163-1173), concedint les cartes de poblament de Falset, Porrera, Ulldemolins, Poboleda, Cabaces, Vilanova de Prades, entre altres. Com que era algú proper al comte i després del rei, va intervenir en el desenllaç del domini dels Bordet a Tarragona.

73. ALTISENT, A., *Diplomatari...*, pp. 179-180.

L'engrandiment del patrimoni populetà ocasionà nous episodis violents en contra com el conegut atac a uns monjos el 1178 mentre llauraven una partida, el Codoç, la qual era del domini de l'Espluga Sobirana però que el rei havia unit a Vimbodí en lliurar aquesta localitat a Poblet. Cal destacar que Ponç de Cervera —Ponç III—, fill de Ponç II, membre del principal llinatge de la regió abans de la irrupció cistercenca i senyor de l'Espluga Sobirana, el seu cunyat Ramon de Torroja i alguns pagesos de l'Espluga protagonitzaren aquest enfrontament amb els monjos. A més, la resistència de Ponç va durar anys, cosa que mostra l'oposició dels senyors del territori davant del procés d'ocupació d'unes terres per part del monestir sota la protecció règia que abans havien estat seves o sota la tutela de Poblet.⁷⁴

Cal remarcar que els pagesos van participar en la rebel·lió, tot atacant els monjos i conversos quan treballaven el terreny esmentat, fins i tot van maltractar-ne un que es resistí, i finalment es van endur els estris. Per tant, van aprofitar per robar-los, els van pegar i van ferir els animals, tot mostrant-nos un típic episodi de resistència pagesa medieval. Una sentència de 1187 confirmava el domini al cenobi populetà, però concedí als pagesos que havien romput o conreat aquelles terres, d'Espluga o de Vimbodí, que les podrien tornar a treballar, ara sota la dependència del monestir. És possible considerar que els pagesos, en mantenir-se com a explotadors de les seves antigues tinences, assoliren les seves reclamacions. El problema no eren els pagesos, i l'objectiu principal del centre monàstic era consolidar la propietat arrabassada a altres, com aportava la solució judicial.

Tot i que com s'ha vist hi hagué resistència de l'aristocràcia local a la irrupció dels cistercencs a Poblet, cal senyalar que els seus membres van optar majoritàriament per una integració indirecta, o fins i tot com a membres de la comunitat. Així, Pere de Queralt o Ramon de Boixadors es van fer monjos, o d'altres com Pere de Puigvert, Ramon de Cervera, Bernat d'Anglesola o el ja esmentat Guerau de Jorba efectuaren donatius o es van fer vassalls.⁷⁵ Aquesta

74. ALTISENT, A., *Un poble...*, pp. 165-168 i *Història...*, p. 56. Ponç va ser príncep d'Arborea del 1185 al 1195.

75. Pel que fa a Pere de Queralt, era el castlà d'Espluga, i es va fer monjo el 1166, va deixar pocs béns, com vinyes o un molí. Per al patrocini del llinatge envers Santes Creus vegeu COSTA, M. M., "La família de Queralt i Santes Creus", *I Col·loqui d'Història del Monaquisme Català*, Santes Creus, 1969, pp. 93-109 i, concretament, p. 97. Ramon de Cervera, s'entregà per ser enterrat en el monestir, i donà homes dels seus dominis en el testament, ALTISENT, A., *Diplomatari...*, pp. 330-331, que la seva dona va confirmar, tot renunciant a allò cedit pel seu marit, *ibidem*, p. 334. Encara el 1175 afegia una sèrie de masos en les donacions, *ibidem*, pp. 402-403, que mostra una actitud ben diferent a la manifestada pel seu nebot, tot i que Ramon de Cervera havia estat procliu als eremites de Ramon de Vallbona i els donà un alou, afegint-se a una donació feta per Ramon Berenguer IV a Cérvoles en els anys cinquanta, PIQUER, J. J., *Abaciologi de Vallbona*, Vallbona, 1990, 12-13 i que va ampliar Guillem de Cervera el 1163, que donaria lloc a una granja, SANTACANA, J., *op. cit.*, p. 80. Bernat d'Anglesola, senyor en les terres de la Segarra i el Segrià, proper al rei Alfons, va fundar el monestir de pobres el 1182 i havia obtingut amb anterioritat préstecs de l'orde, ALTISENT, A., "Poblet, Bernat d'Anglesola...", pp. 175-178. Altres membres de la seva nissaga com Berenguer Arnau i el seu fill Guillem, van obtenir préstecs i van fer donatius, ALTISENT, A., *Diplomatari...*, pp. 385-386. Pere de Puigvert havia estat refractari a la donació de Barberà al Temple, que va ser objecte d'un plet el 1157 i que no es començà

vinculació tornava a traspasar les portes del convent, i així els creditors de Pere de Queralt van reivindicar el pagament dels deutes al monestir, però la cúria del rei va fallar que les responsabilitats s'havien de reivindicar als hereus de l'esmentat Pere i en cap cas a Poblet.⁷⁶ És possible demanar-se fins a quin punt el seu ingrés a la clausura estava lligat a una sortida o "fugida" de la situació d'endeutament, però en tot cas la resposta contundent del monarca marcava el blindatge cenobític en ple procés d'integració o assimilació de membres o patrimoni de la noblesa.

En canvi, la situació va ser diferent per a Esteve, qui després de ser abat de Poblet assumí el càrrec de bisbe d'Osca i en aquest cas la vinculació era ben dissemblant. Quan ocupava aquesta dignitat va reclamar diversos préstecs al seu monestir, i fins i tot assolí el dret d'explotar la granja de Cérvoles mentre visqués. Aquest exemple mostra com el sistema de descentralització patrimonial en les unitats autònomes de les granges podia funcionar com un autèntic fons de garanties a tots els efectes i mostrava una tipologia de funcionament econòmic racionalitzat, que oferia solucions als problemes de manca de diner o recursos de forma més operativa que el que podia tenir una economia senyorial de concentració de recursos.⁷⁷

De forma semblant a la situació descrita en el lloc del Codoç, els monjos de Santes Creus van ser objecte d'oposició per part dels homes de Cabra. El senyor del lloc Guillem de Pontills manifestà la resistència a donar l'honor de Conills al monestir, que sembla que ja ho havia fet, i finalment el cedí el 1187. Pocs mesos després el rei i altres magnats establiren la concòrdia entre els homes de Cabra, que treballaven l'esmentada honor i el cenobi. Per tant, aquests també havien participat de la resistència a caure sota el domini, però la sentència que els reconeixia els drets de tinents, recordava la dependència dominical i jurisdiccional envers Santes Creus de forma equivalent a la resolució sobre el Codoç. També cal destacar que la imposició de la renda de la tasca es justificava com a mecanisme de compensació per les injúries comeses.⁷⁸ A la llum d'això sembla que anteriorment no la satisfieien, tot i que era una de les rendes més comunes, però el més interessant és que el pagament d'una nova exacció o de la seva recuperació fos conceptualitzat com un càstig,

a solventar fins a la seva mort, va lliurar Barberà als templers i beneficis al Cister el 1167. Tot i la vinculació de Pere amb la comunitat de Poblet, els seus successors es van vincular a la de Santes Creus, on alguns d'ells van ser enterrats com Pere II, qui és el protagonista de la llegenda de Cor de Roure, el qual va lluitar amb el lleó que recull el sarcòfag de la família.

76. SANTACANA, J., *op. cit.*, p. 48 i més informació de l'esmentat Pere, ALTISENT, A., *Història...*, p. 96.

77. SANTACANA, J., *ibidem*, pp. 82-84, on es descriu detingudament les quantitats manllevades per Esteve, però també la seva contribució a la comunitat. Sobre altres aspectes de l'esmentada estructura econòmica, P. M. Cocheril ens parla de la situació d'autarquia en què es feia una explotació racional i justament seria l'origen d'una acumulació de riquesa, objecte de crítica temps després, *op. cit.*, pp. 226-227.

78. UDINA, F., *op. cit.*, pp. 291-292, 294-296 i 313-314. En la concòrdia del 1188 diu que els monjos cobriren la tasca a càrrec de les injustícies comeses: "...et tascham pro satisfacione et emendatione multarum iniuriarum quas fratribus nostris fecerunt et pro dominicata monasterii nostri quam insiute diu nobis abstulerant...".

Les iniciatives de Ramon Berenguer IV van ser culminades pel seu fill Alfons el "Cast", qui mantingué la política de protecció, donacions i privilegis envers Santes Creus i Poblet, i en especial del darrer, que van significar la seva consolidació com a monestir principal del Cister a Catalunya.⁷⁹ Ja s'ha esmentat l'emparança efectuada per Ramon Berenguer IV el 1160, quan també els donà drets de pastura en tot el regne, eximint-los del de pas. Val a dir, però, que el comte va lliurar un privilegi d'idèntic contingut a Valldaura un mes i escaig després, on a més de la protecció dels béns hi havia aquesta generosa donació del dret de pastures.⁸⁰

Sengles privilegis eren el preludi d'una espectacular riquesa ramadera amb ramificacions al nord i sud de Catalunya, que com s'ha vist es produí sota l'empara del rei. Novament el 1170, Alfons el Cast confirmava a Poblet el dret de pasturar en tota la seva terra, i reiterava l'exempció del passatge i altres usos.⁸¹ Aquest segon renovava el del 1160, i de forma semblant protegia el cenobi dels abusos d'altres. D'aquesta manera indicava que si patien calúmnies o perjudicis de grans, mitjans i petits s'havia de resoldre amb un judici conduït pels jutges del rei. En el procediment prevalia la paraula de l'abat o dels monjos, sense cap altre testimoni ni jurament, cosa que, naturalment, confirmava una posició de privilegi judicial per a la comunitat, com de fet succeí en les posteriors solucions en els tribunals.⁸² També Santes Creus va veure renovat el privilegi de pastures, quan el 1173 el monestir va obtenir aquest dret, lliure de qualsevol pagament de cens o d'herbatge.⁸³

Més endavant el rei Alfons va amonestar els seus batlles a fi i efecte que deixessin pasturar el bestiar de Poblet sense oposar-s'hi com estava passant entre els anys 1173 i 1175, i a més a més els va confirmar pastures adquirides pel monestir el 1176.⁸⁴ Aquestes havien estat, entre d'altres, de Guillem de Berguedà, hereu del vescomte de Berga, qui anteriorment havia donat altres terres per a pasturatge i va fer un testament on deixava una sèrie de masos al monestir.⁸⁵ Val la pena recordar que aquest famós trobador estava en un moment de dificultat atès que havia assassinat el vescomte de Cardona, Ramon

79. Aquestes són les intervencions directes, però hi ha un bon nombre d'accions del rei Alfons que van condicionar donatius o reorganitzacions patrimonials que van ser igualment transcendents. Així, per exemple, quan es produí el conflicte del Codós, el rei va manar que prenguessin possessió, ALTISENT, A., *Historia...*, pp. 164. En una altra oportunitat, quan el comte d'Urgell va fer donatius a Santes Creus el 1179, ho confirmava el rei Alfons, i per tant sota la seva tutela o acceptació MORERA, E., *op. cit.*, p. 495.

80. UDINA, F., *op. cit.*, pp. 91-92.

81. A. ALTISENT, *Diplomatari...*, p. 284.

82. *Ibidem*, p. 179.

83. UDINA, F., *op. cit.*, p. 165.

84. ALTISENT, A., *Diplomatari...*, pp. 334-335, i p. 417 respectivament.

85. *Cartulari...*, pp. 181-182 per a la primera donació dels ports de Tagast i de Camplonc el 1173.

Folc III, el 1176, fet que li va costar possiblement ser desheretat, un conflicte feudal amb els Cardona i la reprovació del rei, que precisament justificaria la confirmació esmentada.⁸⁶ És probable que la venda de les pastures del port de Peguera en companyia de Pere de Berga es produís després, i en el context de l'aproximació al cenobi amb finalitat penitencial, com ho corrobora l'esmentat testament fet en dates anteriors o posteriors quan va emprendre un pelegrinatge a Santiago de Compostel·la.⁸⁷

No obstant aquestes circumstàncies, el patrocini de Guillem, del seu pare i del seu germà, Bernat, qui potser va ser monjo de Poblet, van marcar les vinculacions familiars amb la comunitat populetana en la dècada dels vuitanta.⁸⁸ El progrés ramader tingué altres promotors com el comte de Cardona, qui el 1195 va emetre un privilegi de protecció a Poblet, i sobretot a la seva ramaderia, que juntament amb l'activitat dels de Berga mostra altra volta com l'alta aristocràcia compartia interessos i objectius amb la monarquia.⁸⁹ Així mateix, el noble Galcerà de Pinós, qui senyorejava terres de la Cerdanya i el Berguedà, va concedir el dret de pastura a Santes Creus a les valls de Llo i Eina el 1177.⁹⁰

Com s'ha vist, la família vescomtal de Cardona havia participat en els inicis del patrocini aristocràtic de l'orde, la qual va mantenir l'activitat benefactora i de relació amb Poblet.⁹¹ No obstant això, les darreres voluntats no sempre s'executaven com succeí amb 300 sous lliurats per Gueralda, i el 1207 el vescomte de Cardona va concedir els drets als molins de Rocacorba a la Riba en compensació per l'incompliment.⁹²

La importància de l'explotació ramadera ocasionà, però, controvèrsies entre Santes Creus i Poblet, i així van establir una concòrdia el 1177 segons la qual compartirien les pastures de la Cerdanya.⁹³ En aquestes contrades septentrionals, els monjos de Santes Creus obtingueren altres prerrogatives del monarca com el dret de pesca al riu.⁹⁴ La intervenció règia en pro dels interessos monàstics afectà la defensa del dret de monopoli sobre els boscos a Poblet,

86. RIQUER, M., *Guillem de Berguedà*, Poblet, 1971, pp. 18-23; VENTURA, J., *Alfons "el Cast"*, *el primer comte-rei*, Barcelona, 1961.

87. ALTISENT, A., *Diplomatari...*, p. 384 i ALTISENT, A., *Història...*, p. 96.

88. Cal indicar que el 1171, Guillem de Berguedà havia fet donatiu d'unes terres per a pastures, i, per tant, el procés de foment d'aquesta activitat per part de la nissaga vescomtal hauria antecedit als problemes que va tenir Guillem de Berguedà pel seu crim o altres problemes amb la monarquia.

89. *Cartulari...*, pp. 20-21.

90. UDINA, F., *op. cit.*, p. 198.

91. Sobre les relacions de la nissaga amb Poblet, cal destacar la participació en esdeveniments del monestir com a simples testimonis, i així Ramon Folch de Cardona ho va fer en la donació de Vimbodí a Poblet el 1172, o quan es va confiar al monestir com a albacea del testament de Berenguer de Cardona, ALTISENT, A., *Diplomatari...*, pp. 432-434.

92. *Cartulari...*, pp. 209-210. Gueralda era néta de Guerau de Jorba, i havia estat casada amb el vescomte de Cardona. Val a dir que Ramon Folch, qui assegurava el compliment del testament, s'havia lliurat en el mateix any a Poblet. *Cartulari...*, pp. 207-208.

93. *Cartulari...*, pp. 192-193. En aquesta oportunitat no va intervenir el rei, que sí ho va fer en altres disputes o fins i tot va imposar solucions com en una permuta entre Santes Creus i el Temple. MORERA, E., *op. cit.*, p. 504.

94. MORERA, E., *op. cit.*, pp. 496 i 497, respectivament.

tot prohibint-hi la tala als veïns o l'ofertament de fer-hi fusta per a les obres al de Santes Creus.⁹⁵

De la incidència directa de la protecció del rei en l'activitat econòmica diversificada i de gran empresa en dona testimoni també la concessió d'un al·fòndec a Tortosa feta per Alfons el 1176 o l'exempció a Santes Creus dels impostos de trànsit de persones i mercaderies.⁹⁶ El sistema econòmic d'especialització productiva i obtenció d'estocs variats tenia en el transport o en el mercat una orientació indispensable, per la qual cosa s'entenen aquestes dos gràcies del monarca que afavoriren aquestes activitats. En aquest sentit, cal destacar que el rei Alfons va fer diverses donacions de persones amb les seves tinençes agràries als dos monestirs en llocs com Tortosa, Girona, Barcelona i Puigcerdà. Això mostra com s'estava fomentant l'extensió de l'activitat monàstica en centres urbans i mercantils que, a més, eren llocs allunyats del nucli central i, alhora, entre ells.⁹⁷ Aquesta pluralitat d'indrets, unida a la varietat de situacions personals, mostra l'abast de l'estratègia econòmica d'aquests centres monàstics, que funcionava amb un complex sistema de garanties.

Altres donatius menors confirmen múltiples incidències de la monarquia en l'activitat de Poblet i Santes Creus en les dècades finals del segle XII. Entre aquests cal esmentar el lliurament de diners com els 140 morabatins a Santes Creus en concepte d'almoïna el 1180, o la confirmació de drets com el delme i la primícia promulgada el 1183, que no havien obtingut en els temps fundacionals.⁹⁸

Tal i com destaca J. Santacana, la primera meitat dels anys setanta va estar marcada per donacions del rei a Poblet, que van culminar amb la transcendent elecció del monestir com a lloc d'enterrament del monarca el mateix any 1176.⁹⁹ El fet que es canviés l'indret de sepultura respecte a la tradició aragonesa o catalana s'explica justament per la nova situació política derivada de la unió. Escollia un àmbit que estava a una certa equidistància d'aquests territoris, però contemplava el seu trasllat a prop de València en una fundació delegada de Poblet en cas que es produís la conquesta valenciana. En aquest sentit, la sepultura podia ser també entesa com una presa de posició del territori, i justament en un lloc a la rereguarda de les grans conquestes del XII on el seu pare s'havia obert camí.¹⁰⁰

D'ençà aquest moment, la situació de panteó reial es va anar definint o renovant en determinades conjuntures. Així, alguns reis van mantenir aquesta especial i estreta relació amb el cenobi, com Jaume I, qui professà com a monjo

95. *Cartulari...*, p. 15 i UDINA, F., *op. cit.*, p. 124.

96. *Cartulari...*, p. 107; SANTACANA, J., *op. cit.*, p. 228, i UDINA, F., *op. cit.*, p. 165.

97. Alguns d'aquests donatius referents a les localitats esmentades, val la pena destacar que s'atorgaven a gent de condicions socials dispars com ciutadans, musulmanes, o fins i tot un cavaller, UDINA, F., *op. cit.*, pp. 227, 229, 232, 233, 238, 239 i 243, entre d'altres.

98. MORERA, E., *op. cit.*, p. 497.

99. SANTACANA, J., *op. cit.*, p. 47.

100. ALTISENT, A., *Diplomatari*, p. 405.

abans de morir i hi va ser enterrat. Val a dir que aquest rei havia portat a terme els projectes de conquesta del seu avi Alfons, i en aquest sentit s'enterrava en un lloc constituït com a possible panteó precisament en els inicis del programa expansiu cap a terres valencianes. Després, a la baixa edat mitjana, es confirma la predilecció en Pere el Cerimoniós i els reis posteriors.

La identificació amb una determinada iniciativa política, o fins i tot militar, va afectar també l'aristocràcia, però almenys fins al segle xv hi hagué una certa dualitat entre l'elecció del poder reial o el de l'aristocràcia. Així, resulta interessant observar com els grans magnats catalans que van emprendre camí cap a la conquesta de Mallorca van escollir i finalment van ser enterrats a Santes Creus, com els ja mencionats Montcada, Ramon Alamany de Cervelló, Guerau de Cervelló i Galcerà de Pinós, alguns d'ells morts en l'expedició. A més, tots ells afegiren donatius al monestir en fer aquesta elecció, i E. Fort ho relaciona amb la capacitat de convicció de Sant Bernat Calvó, però en tot cas destaca l'elecció combinada davant d'una gesta o el lideratge de famílies com la dels Montcada.¹⁰¹ No obstant això, altres magnats van vincular-se en la segona meitat del xii i en aquestes dates a Poblet, com els ja esmentats membres del seguici de Ramon Berenguer IV o del seu fill o Berenguer de Cardona, germà del vescomte. En aquest sentit, més que una dicotomia entre els dos monestirs, cal fer notar que l'elecció de sepultura es va fer sovint d'acord amb la família o facció a la que s'arreglerava la nissaga del difunt. Així, persones properes al comte o al rei van preferir Poblet, mentre que els partidaris dels Montcada escolliren Santes Creus.

El canvi d'elecció de qui seria Pere el Gran, en decidir que seria enterrat a Santes Creus, el 1258, es produí justament en un període de transformació política transcendent a la Corona d'Aragó. Tot i que encara no s'havia casat amb Constança, que ho faria pocs anys després, les conquestes cap a terres valencianes havien tocat fi i s'allunyava definitivament qualsevol temptativa d'expansió cap a terres del nord, sota la dominació dels francesos. La política mediterrània era una de les possibles vies per a la projecció monàrquica, i en aquest context podria entendre's també un canvi respecte al lloc triat pel seu pare per a sepultar-se, que afectava un indret que ja havia acollit els valerosos cavallers que lluitaren a Mallorca. A banda, el sepulcre monumentalitzat on va ser enterrat es va fer ressò del que guardava les restes de l'avi de la seva muller Constança, Frederic II, a Palerm, i cal recordar que justament aquest lligam havia permès l'entrada de la Corona a l'illa de Sicília. A més a més, Jaume II, qui va tenir un paper fonamental en la culminació de l'expansió mediterrània, també es va fer enterrar a Santes Creus, i en va ser el principal promotor monàrquic.

La monarquia havia intervingut en la definició o consolidació dels dos grans monestirs cistercencs, i en el desplegament econòmic a partir de la concessió de privilegis o altres intervencions. Les eleccions de Poblet, primer,

101. FORT I COGUL, *El llibre de Santes Creus*, Barcelona, 1973, pp. 40-44.

i gairebé un segle més tard de Santes Creus com a panteó reial, confirmaven la predilecció monàrquica per aquests cenobis, i que més enllà dels interessos econòmics era conseqüent amb un patrocini molt especial i preferent que havia existit des dels primers temps. En un cert sentit, la monarquia va fer seus aquests centres monàstics, cosa que es va fer especialment palesa en temps de Pere el Cerimoniós i reis posteriors amb el palau reial de Poblet.

CLOENDA: EL CISTER, ELS ORDES MILITARS I LA MONARQUIA EN L'AVANTGUARDA DE LA RENOVACIÓ FEUDAL

Les intervencions d'alguns magnats, i sobretot del comte o del rei com a membres preeminents, fixaren com a focus de poder econòmic i territorial Poblet i Santes Creus als extrems de les Marques, que esborrarien en part un mapa feudal força fraccionat. L'alta aristocràcia fomentà el procés després de les grans conquestes del segle XII, i el renovà amb les del XIII, que era conseqüent amb el seu afermament, però també amb el progrés dels grans dominis feudals en detriment dels menors. A més, el poder comtal i el subsegüent monàrquic van reunir fidelitats i autoritat entorn a la seva persona en substitució d'un anterior esmicolament del poder polític, tot impulsant les institucions cistercenques o militars com a extensions o aliades del procés.

Així, els grans senyors feudals, i significativament la monarquia, van establir i engrandir aquestes entitats monàstiques, que els permetien introduir el seu poder o influència en altres àmbits, reduir l'autoritat de la noblesa territorial i disposar d'uns aliats, però també de garanties, sobretot econòmiques. En definitiva, les noves relacions socials en el si de l'aristocràcia feudal van tenir com a corollari la fixació de dominis monàstics i d'ordes militars, que funcionaven com a alteritat dels seus interessos i contribuïen a la reorganització dels senyors feudals en tots els sentits.

La diversificació econòmica i territorial de l'aristocràcia contribuï a la generació de variats espais econòmics poderosos amb extenses ramificacions productives i territorials, que els oferien possibilitats econòmiques i personals. Amb la fundació dels monestirs s'aconseguia la generació de centres d'acumulació de rendes i collites al bell mig de Catalunya, intervenint en els territoris conquerits però a distància. Paral·lelament, els ordes militars van assolir els millors i els més grans dominis en la regió avançada del país, on el monopoli territorial va ser fonamental per a garantir-ne la defensa o l'estabilitat feudal. El desplegament del Cister i dels ordes militars era el resultat de la reordenació aristocràtica, però assolint les màximes cotes de perfeccionament ateses les condicions d'ordes regulars, o de la situació d'institucions novingudes en els inicis. Van desenvolupar un model de garanties econòmiques, tant en el sistema productiu, sobretot el Cister, com en l'administratiu que els conferí una situació privilegiada en el si d'aquesta noblesa reorganitzada.

Es completava així una complexa reorganització de l'aristocràcia feudal que atorgava funcions econòmiques i territorials a les noves realitats d'ordes

regulars, el Cister, el Temple i l'Hospital, però també a la monarquia feudal que no només arbitrava el sistema, sinó que n'era un agent fonamental. Això succeïa quan el sistema feudal es reorganitzava mitjançant fórmules de centralització o jerarquització econòmica i política, com es palesa en el fenomen de definició i consolidació dels grans monestirs cistercencs a la Catalunya Nova.